

О.Л.Осіп'ян *

СОЦІАЛЬНА ЦИРКУЛЯЦІЯ МИНУЛОГО Й ІСТОРИЧНІ УЯВЛЕННЯ НА МІКРОРІВНІ: ВИГАДАНЕ ВІЙСЬКОВЕ СПІВРОБІТНИЦТВО ВІРМЕН ІЗ ТАТАРАМИ НА СЛУЖБІ У КНЯЗЯ ЛЕВА ДАНИЛОВИЧА В «ПОТРІЙНОМУ ЛЬОВІ» Ю.Б.ЗИМОРОВИЧА (1660–ті рр.) **

Аналізуються причини конструювання в історичному творі XVII ст. вигаданого сюжету про співробітництво вірмен із татарами на службі в галицьких князів. Досліджено, як унаслідок судового процесу 1578 р. міський магістрат та львівські вірмени почали звертатися до далекого минулого для посилення аргументації своїх позицій. У центрі соціального конфлікту між багатим вірменським купецтвом та католицьким патриціатом стояло прагнення обох груп до нобілітації й небажання патрициїв втрачати панівне становище в місті. Виявлено чотири основних групи джерел, автори яких торкалися питання появи вірмен у Русі та, зокрема, у Львові. Простежено залежність різних версій історичних уявлень від заангажованості авторів у конфлікт вірменського купецтва з міським патриціатом та зміну версій упродовж декількох десятиліть. Встановлено вплив драматичних подій 1648–1660 рр. на конструювання наративу заснування Львова у творі Ю.Б.Зиморовича. На прикладі дискредитації вигаданих предків львівських вірмен продемонстровано, що історична праця мала слугувати одним з інструментів контролю та регуляції соціальних відносин у місті.

Ключові слова: конструювання минулого, соціальний конфлікт, історичні уявлення, осучаснення минулого, соціальна ієрархія.

Великі потрясіння не тільки ділять життя на «до» й «після», «зараз» та «раніше» – вони також актуалізують минуле. Мова не про зацікавлення минулим, а про його більш прагматичне використання при конструюванні історичної аргументації задля поточних потреб. Порушення соціального балансу, усталеної системи ієрархій у суспільстві також сприймаються сучасниками як небезпечні своїми наслідками потрясіння, що завдають удару по психіці, отже викликають цілком очікувану реакцію – відновити втрачений status quo або ж якось дати собі раду з неприйнятними та незворотними змінами. У міфах, легендах та історичних творах існуючий стан речей виводиться з минулого й ним легітимізується. Тому порушення status quo має бути нейтралізоване зверненням до «витоків» і відновленням ушкодженої структури. Безперечно, у будь-якому суспільстві співіснують групи з відмінними інтересами, які продукують та підтримують конкуруючі версії минулого відповідно до своїх інтересів. Завданням цієї статті є спроба простежити соціальну циркуляцію різних версій минулого на мікрорівні (в межах одного міста) та їх динаміку впродовж

* Осіп'ян Олександр Леонідович – кандидат історичних наук, докторант Київського національного університету імені Т.Шевченка

E-mail: agricolae_ua@yahoo.com

** Ця стаття продовжує попереднє дослідження автора (див.: Осіп'ян О.Л. Винайдення престижних предків у контексті світогляду міського патриціату Львова XVII ст.: «перші німці» та «двозначні вірмени» в «Потрійному Львові» Ю.Б.Зиморовича // Український історичний журнал. – 2013. – №5. – С.169–208) та є результатом стажування в Міжнародному культурному центрі (Краків) і Німецькому історичному інституті (Варшава).

періоду між двома кризами. Це дасть нам змогу не тільки дізнатися більше про те, як історичні уявлення функціонували у суспільстві, але також і про соціальні механізми, що актуалізували ті чи інші уявлення.

Для публіцистичної та історичної літератури Речі Посполитої кінця XVI–XVII ст. характерним було протиставлення віддаленого минулого та сучасності. У відповідності до давньоримських зразків минуле ідеалізувалося, предки наділялися всілякими чеснотами, на жаль майже повністю втраченими сучасниками¹. Також до цих суб'єктивних оцінок морального занепаду додавалися цілком прагматичні міркування щодо зростання цін та знецінення грошей. Моральний занепад, гонитву за багатством, потяг до розкошів, марнотратство, дорожнечу та інфляцію автори памфлетів часто пов'язували зі впливом купців-іноземців – італійців, німців, вірмен, шотландців і, звісно, євреїв, які, мовляв, зіпсували «давні добрі звичай». На думку авторів, ці пороки вразили різні стани суспільства, але найбільшою мірою – шляхту. Поразки часів Потопу 1648–1658 рр. додали до цього переліку ще одну негативну рису – падіння бойового духу, небажання шляхтичів воювати та захищати Вітчизну². Потрясіння середини XVII ст. стимулювали рефлексію над подіями сучасності, їх порівняння з віддаленим минулим та пошук пояснень, чому ж сталися ці трагічні події.

До групи таких текстів можна віднести й твір львівського бурмистра Юзефа Бартоломея Зиморовича (1597–1677 рр.) «Потрійний Львів» («Leopolis triplex»), написаний між 1665 і 1667 рр. (виданий друком лише 1899 р. зусиллями дослідника К.Гека).

Вигадування «співробітництва вірмен із татарами» в «Потрійному Львові» Ю.Б.Зиморовича

Розповідаючи про заснування Львова князем Левом Даниловичем 1270 р., Ю.Б.Зиморович пише, що той поділив місто на чотири частини, оселивши там різні етноконфесійні групи:

«Сам князь кожному народу, який до двору свого приймав, [визначив] окремі ділянки за табірним звичаєм, [тобто] поділив [простір] на чотири частини за сторонами світу, та оселив кожна націю одну біля одної. А саме, спочатку землякам-русином виділив місце, на схід сонця звернене, щоб здобути прихильність народу. Юдеям та, подібно до них обрізаним, сарацинам – південну, а вірменам і татарам, що у війську одні до одних звикли, – північну призначив, сам же зі своїм почтом обрав для замешкання західну частину, зі ще перед тим збудованим замком»³.

¹ Див., напр.: *Kochanowski J. Satyr albo Dzikie Maż // Idem. Dzieła polskie / Wyd. J.Krzyżanowski. – Warszawa, 1989; Twardowski S. Satyr na twarz Rzeczy Pospolitej w roku 1640. – Lublin, 2007; Opaliński K. Satyry albo przestrogi do naprawy rządu i obyczajów w Polsce należące, na pięć ksiąg rozdzielone. – Kraków, 2004.*

² *Kochowski W.H. Nieproznujące proznowanie ojczystym rymem na lirica i epigrammata polskie rozdzielone u wydane. – Kraków, 1674. – S.13–14, 38–39.*

³ *Zimorowicz J.B. Leopolis triplex // Idem. Opera quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur / Ed. C.J.Heck. – Lwów, 1899. – P.40.*

Доволі несподівана згадка про вірмен і татар, «що у війську одні до одних звикли», розвинена Ю.Б.Зиморовичем далі, коли він характеризує «нації», що їх князь оселив у Львові. Розпочавши зі вкрай негативного опису татар-кочівників, автор переходить до вірмен:

«Вірмени ж через цих татар, що у Великій Азії ворожо нищпорили, ніби натиском неочікуваного бурхливого потоку з отчих земель витягнені й на Русь тим буревієм занесені, спершу як слуги між пастухів на низькій службі, згодом включені до загонів [війська], визнання скіфів заслужили. Хоча з'явилася надія на більш почесну військову службу, усе ж таки християнській душі [подібне] військове товариство є огидним, [так само, як і] безглузді нісенітниця Магомета, зіпсуті звичаї, нелюдські голоси диких завивань татарських, до яких частково звикши, [усе ж таки] зневажали. [Тому] охоче перейшли до війська Лева, на прохання якого були відпущені. Скориставшись похилим віком та милістю князя, [вірмени] дістали звільнення з військової служби, і є іноземними мешканцями названого міста»⁴.

У пізнішому творі – «Знаменитих мужах міста Львова» (1671 р., виданий друком 1693 р.) – Ю.Б.Зиморович знову вказав на військове співробітництво вірмен і татар: «Нарешті, запальні у військовій справі вірмени й татари, за свідченням Тацита, здавна ненадійні, частково були запрошені як воїни та отримали міське громадянство»⁵.

Ці пасажі Ю.Б.Зиморовича не мають під собою якогось документального підґрунтя. У найдавнішій актовій книзі міста Львова (1382–1389 рр.) неодноразово згадуються вірмени – як місцеві, так і приїжджі (переважно з Криму)⁶. Вони, у переважній більшості, були купцями⁷, тому у згаданій актовій книзі зафіксовано їхні транзакції: купівля чи продаж товарів, нерухомості, надання або повернення кредитів тощо. У відомих нам книгах, укладених генуезькими нотарями в містах Північного Причорномор'я наприкінці XIII ст. та в 1360–1370-х рр., також фігурують вірменські купці (іноді ремісники)⁸. Згадок

⁴ Ibid. – P.43 («Iam vero Armeni ab iisdem Tartaris, Asiam maiorem hostiliter persultantibus, velut impetu subiti torrentis, ex agris gentilicis tracti et in Russiam eadem tempestate delati, cum primo lixabundi inter gregarios humilibus obsequiis, deinde turmis immisti, Scythicas vindicias emeruissent, quamvis honoratoris militiae spes affulgeret, nihilominus animo Christiano contubernium obscaenum, deliria absurda Machometis, mores infectos, vocis inhumanae brutos ululatus Tartarorum, quibus in parte iam assueverant, aspernantes, facile in commilitium Leonis transierunt, cuius precibus manu missi erant. Quorum plerique aetate vel indulgentia principis vacationem militiae adepti, inquilini civitatis exterrante dicti sunt»).

⁵ *Zimorowicz J.B. Viri illustres civitatis Leopoliensis // Idem. Opera quibus res gestae urbis Leopoli illustrantur.* – P.293 («Tandem ardenti bellis provincia Armeni Tartarique, antiquitus teste Tacito ambigui, in partem virum vocati civitateque donati sunt»).

⁶ *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta.* – T.1: Najstarsza księga miejska: 1382–1389 / Wyd. A.Czołowski. – Lwów, 1892.

⁷ Згадуються також вірменські священики й перекладачі, а також ремісники.

⁸ *Balard M. Gênes et l'Ostre-Mer.* – T.1: Actes de Caffa du notaire Lamberto di Sambuceto: 1289–1290. – Paris, 1973; T.2: Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzio: 1360. – Paris, 1980; *Balbi G., Raiteri S. Notai genovesi in Oltremare: Atti rogati a Caffa e a Licostomo (sec. XIV).* – Genova, 1973; *Brătianu G.I. Actes des notaires génois de Péra et de Caffa de la fin du treizième siècle (1281–1290).* – Bucarest, 1927.

про вірменських воїнів немає. Немає їх і в Галицько-Волинському літопису та тогочасних польських хроніках⁹. Вірменські колонії існували в кількох містах Золотої Орди¹⁰, а вірменські єпископи згадуються в 1320-х рр. у Кафі, Солхаті та Сараї¹¹. Утім у джерелах немає згадок про перебування вірмен у татарських військах, що діяли на сході Європи у XIII ст.

З іншого боку, навряд чи Ю.Б.Зиморович міг «із нічого» вигадати цей сюжет, адже його монументальний твір було розраховано на публікацію (більшість творів цього автора побачили світ ще за його життя). «Потрійний Львів» містить посвяту сенату Львова (фактично міському магістратові), з яким у вірменської громади були доволі натягнуті стосунки. Тож навіть безпідставним звинуваченням предків вірмен у співробітництві з татарами провокувати внутрішній конфлікт у місті в надскладний період його історії, коли, навпаки, потрібно було консолідувати зусилля?! Вигадку Ю.Б.Зиморовича не можна пояснити лише незнанням або ксенофобією (назагал він не приховував ворожого або зверхнього ставлення до інших етноконфесійних груп мешканців Львова та королівства в цілому). Ю.Б.Зиморович добре розумівся на справах вірменської громади, оскільки на початку своєї кар'єри представляв інтереси вірмен у міському суді. На тісні зв'язки зі львівськими вірменами вказує інший промовистий факт – другим шлюбом наприкінці квітня 1654 р. він одружився з Софією, дочкою покійного вірменського купця Захаріяша Аведиковича. Уже наступного року вона померла, залишивши чоловікові щойно народжену дочку Катерину й великий спадок, який отримала від свого батька – одного з найбагатших вірменських купців Львова¹².

Отже процитовані вище уривки провокують декілька питань. З яких джерел міг Ю.Б.Зиморович запозичити цю інформацію? Яким трансформаціям він її піддав? Які цілі переслідував?..

Монгольські завоювання на Близькому Сході та їх відлуння в Європі

Насправді вірмени були союзниками монголів у XIII–XIV ст., але це було на Близькому Сході, а не у Східній Європі. Після того, як степовики знищили кілька мусульманських держав і наблизилися до Східного Середземномор'я в

⁹ Двічі вірмен згадано лише в «Польській хроніці» Яна Длугоша (помер 1480 р.).

¹⁰ Це питання детально досліджене в наших працях: *Осіп'ян А.Л.* Монгольские завоевания и формирование армянской торговой диаспоры на юге Восточной Европы во 2-й пол. XIII–XIV вв. // *Золотоордынская цивилизация*: Сб. ст. – Вып.4. – Казань, 2011. – С.128–148; *Его же.* Возникновение армянских торговых колоний во Львове и Каменце-Подольском и их роль в торговле со странами Причерноморья и Восточного Средиземноморья во второй половине XIII – первой половине XV вв. // *Studia Historica Europae Orientalis* = Исследования по истории Восточной Европы. – Вып.5. – Минск, 2012. – С.54–84; *Его же.* Был ли предателем Некомат Сурожанин: сюжет из истории отношений московского князя Дмитрия Ивановича и ордынского эмира Мамай // *Мамай: Опыт историографической антологии*: Сб. науч. тр. / Под ред. В.В.Трепавлова, И.М.Миргалеева. – Казань, 2010. – С.239–247.

¹¹ «episcopus Armenorum in imperio Tartarorum Iusbech». *Richard J.* La papauté et les missions d'Orient au Moyen Âge (XIIIe-XVe siècles). – Rome, 1998. – P.92, 159–160.

¹² *Heck K.* Józef Bartłomiej Zimorowicz: Burmistrz, poeta i kronikarz lwowski: W trzechsetną rocznicę jego urodzin. – Lwów, 1897. – S.47.

1240-х рр., правителі Вірменського Кілікійського королівства прийняли сюзеренітет монгольського імператора. Ще раніше, коли в 1230-х рр. монголи завоювали Велику Вірменію, вірменські князі визнали себе їхніми васалами й разом зі своїми загонами приєднувалися до монгольського війська щоразу, як тільки цього вимагали степові правителі, беручи участь у походах на мусульманські держави (Іконійський султанат сельджуків, Багдадський халіфат, мамлюцький Єгипет тощо)¹³. Вірменська еліта Кілікії не тільки вбачала в монгольській державі ілханів Гулагуїдів протектора від нападів сельджуків та мамлюків, а намагалася виступати в ролі посередника між правителями Західної Європи, хрестоносцями та монголами. Із середини XIII й до початку XIV ст. кілікійські вірмени просували ідею спільного хрестового походу західних європейців, близькосхідних християн (вірмен, грузинів, сирійців, маронітів, коптів) та монгольських ілханів, спрямованого проти мамлюцького Єгипту – найпотужнішої мусульманської держави того часу¹⁴. Вірменський аристократ Гетум із Корикоса (*Haytonus dominus de Corcus*), що належав до королівської династії, 1307 р. при дворі папи Климента V (1305–1314 рр.) склав масштабний проект спільного хрестового походу, відомий як «Квітник історій країн Сходу» («*Fleurs des histories de la terre d'Orient*»). Він був поєднаний з історичним та географічним описом Азії, в якому велика увага приділялася монгольським завоюванням, зокрема спільним діям вірменських і монгольських військ у 1244, 1258, 1260, 1299, 1303 рр. Таким чином, Гетум хотів переконати європейських правителів у можливості успішного військового співробітництва з монголами. Хоча проект хрестового походу не було реалізовано, твір Гетума набув великої популярності. Він був перекладений кількома європейськими мовами, у XIV–XV ст. неодноразово робилися рукописні копії¹⁵, а в XVI ст. «Квітник...» витримав декілька перевидань, здебільшого у складі різних збірників, що містили твори про географічні відкриття та екзотичні країни¹⁶.

Можна зробити припущення, що з певними пасажами з твору Гетума (у складі згаданих збірок або численних компіляцій) ознайомилися М.Кромер та М.Бельський – автори творів з історії Польщі, вельми популярних у другій половині XVI–XVII ст. В їхніх працях є короткі згадки про військове співробітництво вірмен із монголами (зазвичай зганими

¹³ *Bedrosian R.* The Turko-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13th–14th Centuries. – New York, 1979.

¹⁴ Див. докл.: *Осипян А.Л.* Роль Киликийской Армении в латино-монгольских отношениях и проект совместного крестового похода (1247–1307 гг.) // Средние века. – Вып.68. – №1. – Москва, 2007. – С.129–153; №3. – С.27–53; *Osipian A.* Armenian Involvement in the Latin-Mongol Crusade: Uses of the Magi and Prester John in Constable Smbat's Letter and Hayton of Corycus's «*Flos historiarum terre orientis*», 1248–1307 // *Medieval Encounters*. – 2014. – Vol.20. – №1. – P.66–100.

¹⁵ До нашого часу збереглося принаймні 15 рукописних копій старофранцузькою та 31 копія латинською мовами (див.: *Kohler C.* Introduction // *Recueil des historiens des croisades: Documents Arméniens*. – T.2: Documents latins et français relatifs à l'Arménie. – Paris, 1906. – P.LXXXV–CXXII).

¹⁶ Див. докл.: *Осипян О.* Проект нового хрестового походу у «*Flos historiarum terre orientis*» Гетума Вірменина (1307 р.) та його сприйняття в Європі у XIV–XVI ст. // Науковий вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка: Серія історична. – Т.106. – К., 2011. – С.43–46; *Osipian A.* Baptised Mongol rulers, the Prester John and the Magi: Armenian image of the Mongols produced for the Western readers in the mid-thirteenth – early fourteenth centuries // *Caucasus during the Mongol Period – Der Kaukasus in der Mongolenzeit* / Ed. J.Tubach, S.G.Vashalomidze, M.Zimmer. – Wiesbaden, 2012. – S.153–168.

як «татари») на Близькому Сході у XIII ст. Так, у «Хроніці всього світу» (1551 р.) М.Бельський писав: «Між тим деякі князі татарські, зокрема Хуса Касан, прийняли християнську віру, тобто вірменську. Який потім був королем перським, і турків, а також сарацинів, воював, і є нащадки його аж до нашої пам'яті»¹⁷. М.Кроммер у творі «Про походження та діяння поляків 30 книг» (1555 р.) зазначив: «Татарські ж вожді в Азії приймали християнську віру й великі війни довго вели у Сирії та Персії разом із союзними вірменськими королями проти сарацин та єгиптян. Серед них Кассан своїм спадкоємцям дав титул царів Персії»¹⁸.

Обидва автори згадують ільхана Газана (1295–1304 рр.), який під час походу 1299–1300 рр. завдав відчутних ударів мамлюкам у Сирії¹⁹. Гетум II, король Кілікії (1293–1304 рр., із перервами), брав участь у цих походах²⁰. У Західній Європі ці події набули великого розголосу – чимало хронікерів тоді занотували, що Газан та Гетум II звільнили Єрусалим від сарацинів (хоч насправді цього не відбулося)²¹. Для ведення подальших дій проти Єгипту Газан сподівався отримати військову підтримку європейських правителів (нагадаємо, що шостий та сьомий хрестові походи спрямовувалися саме проти Єгипту). Гетум із Корикоса присвятив Газанові та його війні з мамлюками чимало місця у своєму творі, пропонуючи європейцям укласти союз з його братом – ільханом Олджейту (1304–1316 рр.).

Контекст обох повідомлень – М.Бельського та М.Кроммера – цілком позитивний для вірмен: вірменські монархи та війська разом із татарами брали участь у війнах з невірними сарацинами у Сирії/Азії. Більше того, обидва автори стверджують, що татарські правителі були християнами, а М.Бельський навіть зазначив, що Газана охрестили вірмени. Ніякого «компромату». Тоді на підставі чого Ю.Б.Зиморович настільки відверто перекрутив факти, адже праці М.Кроммера та М.Бельського були в бібліотеках багатьох львівських міщан і перевірити версію Ю.Б.Зиморовича було доволі легко.

Насправді ж автор не вигадав цей міф, але лише скористався ним. Його було сконструйовано наприкінці XVI ст. – під час чергового погіршення відносин львівського магістрату з вірменською громадою. Звинувачення вірмен у військовому співробітництві з татарами та Левом Даниловичем було

¹⁷ *Bielski M.* Kronika wszystkiego swyata, na ssesc wyekow, monarchie czterzy rozdzielona, s Kosmographia nowa ... s figurami ... od poczatku swyata az do roku 1551. – Kraków, 1856. – S.311 («Wtenczas niektóre książęta tatarskie, zwłaszcza Husa Kasan, przyjęli chrześcijańską wiare, to jest ormiańską. Który potem był królem perskim i Turki, także Saraceny, porażał, i są potomkowie jego aż do naszej pamięci»).

¹⁸ *Cromerus M.* Polonia, siue De origine et rebvs gestis Polonorum libri XXX. – Coloniae Agrippinae, 1589. – P.161 («Tattarorum autem duces quidam in Asia religionem Christianam susceperunt, et magnas res in Syria et Persia socijs Armenorum regibus contra Saracenos et Aegyptios aliquandiu gesserunt. E quibus unus Cassanus successoribus suis Persarum regibus nomen dedit»).

¹⁹ *Amitai R.* Mongol Raids into Palestine (AD 1260 and 1300) // *Journal of the Royal Asiatic Society*. – 1987. – P.236–255; *Idem.* Whither the Ilkhanid Army? Ghazan's First Campaign into Syria (1299–1300) // *Warfare in Inner Asian History (500–1800)* / Ed. N. Di Cosmo. – Leiden, 2002. – P.221–265.

²⁰ *Stewart A.D.* The Armenian Kingdom and the Mamluks: War and diplomacy during the reigns of Het'um II (1289–1307). – Leiden, 2001.

²¹ *Schein S.* «Gesta Dei per Mongolos» 1300: The Genesis of a Non-Event // *English Historical Review*. – 1979. – Vol.94. – №373. – P.805–819.

використане для дискредитації вірмен у ході судового процесу з магістратом. Львівські вірмени судилися з міською владою (контрольованою винятково патриціями католицького віросповідання, переважно німецького й польського походження), прагнучи рівних із міщанами-католиками економічних та юридичних прав. Магістрат відмовляв їм у цьому, мотивуючи тим, що вірмени – не католики (отже єретики) і, взагалі, вони в місті іноземці, а не міщани. Таким чином, у судовій тяганині між вірменською громадою та міським магістратом на перший план вийшла історична аргументація, а саме коли й за яких обставин вірмени з'явилися у Львові та загалом у Русі.

Збереглося декілька джерел, які торкаються цього питання, створених наприкінці XVI – у середині XVII ст., тобто укладених до того, як Ю.Б.Зиморович узявся за написання «Потрійного Львова». Ці джерела ми поділяємо на чотири групи, залежно від того, як їхні автори ставилися до місцевих вірмен (позитивно чи негативно), та чи пов'язували вони прибуття вірмен у Русь/до Львова з татарами або ні.

Судовий процес і конструювання історичної аргументації

До першої групи ми віднесли джерела, автори яких так чи інакше вказували на військові зв'язки вірмен із татарами, та негативно ставилися до місцевої вірменської громади. Продовжувачем цієї версії виступив Ю.Б.Зиморович у «Потрійному Львові» та «Знаменитих мужах міста Львова».

У травні 1578 р. до Львова завітав нещодавно обраний король Стефан Баторій (1576–1586 рр.). Місцеві вірмени подали йому на розгляд статті, в яких скаржилися на економічні утиски з боку магістрату, «незважаючи на те, що ті вірмени занесені у громаду (міщан) та податки порівно платять; і відносно цехів, то (вірмени) не допускаються до користування вольностями згаданих (цехів) та міськими (вольностями)»²². Вірменські представники підкреслювали, що їм забороняють вольності, якими здавна користувалися ще їхні предки²³. Своєю чергою, магістрат заперечував належність вірмен до міської громади (магдебурзького права), аргументуючи це тим, «що вірмени з огляду на різницю в мові та релігії не є їм рівними»²⁴. Для міської влади вірмени були прийшлими чужинцями, а не співгромадянами.

Магістрат вимагав від вірменів пред'явити локаційні грамоти, в яких мали б бути зафіксованими їхні права, отримані предками під час поселення у Львові. Натомість вірмени продемонстрували грамоту від руського князя, щоб цим довести, що їхні пращури оселилися в місті ще до завоювання його Казимиром III (як тоді вважали – 1340 р., насправді ж 1349 р.) та надання ним магдебурзького права (1356 р.), отже раніше, ніж тут з'явилися

²² Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль. – Л., 2000. – С.298.

²³ Там само.

²⁴ «Armenos propter disparitatem linguae et religionis pares ipsis non esse» (див.: Там само. – С.299).

міщани-католики²⁵. Розглянувши справу, Стефан Баторій у 1578 р. видав декрет, яким зрівняв вірменів у правах із міщанами-католиками.

Оскільки суперечки тривали, львівський католицький архієпископ Ян Димітр Соліковський (1583–1603 рр.) у 1597 р. очолив комісію із замирення. Він уклав проект із 12 пунктів під назвою «Засоби, запропоновані для примирення панів райців та міщан-католиків із панами вірменами, також міщанами міста Львова» (8 грудня 1597 р.). Обидві сторони повторили перед комісією свої аргументи. Із погляду магістрату

«при заснуванні старого Лембурка або Львова поляки тутешні громадяни і як діти коронні були, а панове вірмени приходні, тобто такі, що тут не народилися, але з землі своєї з якоїсь причини прийшли, що, як бачимо, не новина в усіляких королівствах та землях християнських, особливо [внаслідок] лих від воєн громадянських чи зовнішніх»²⁶.

В останньому, 12-му, пункті проекту Я.Д.Соліковський повертається до питання, коли і яким чином з'явилися у Львові вірмени: «А то показали нам [вірмени від] Данила Федоровича малу грамоту стару, ту, яку його [королівській] милості Стефанові [продемонстрували]»²⁷. Завдяки цьому запису з'ясовується, що 1578 р. вірмени представили королеві хартію, яку отримали від «Данила Федоровича». І вірмени, і Я.Д.Соліковський, і міський магістрат (імовірно й монарх та його радники) однозначно ідентифікували цю особу як галицького князя, а згодом короля Данила Романовича (1238–1264 рр.). Принаймні саме він був потрібен вірменам, щоб довести їхні претензії, адже князував у Русі під час заснування Львова. Так цю особу сприйняли й представники магістрату, як випливає з їхньої скарги, поданої між 1597 та 1600 рр. королеві Сигізмундові III (1587–1632 рр.).

У цій скарзі міщани-католики визнали слушною заяву вірменів про запрошення їхніх предків у Русь галицькими князями, але звинуватили їх в участі у ворожих нападах, здійснюваних упродовж 1250–1280-х рр. князями Данилом та Левом разом із татарами проти Польського королівства²⁸.

²⁵ Див. докл.: Осіп'ян О. Новий зміст старих грамот: «запрошення» вірмен на Русь князями «Данилом Федоровичем» та «Федором Дмитровичем» (за матеріалами судових процесів 1578 та 1654 рр. у Львові) // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – №22/23. – К., 2013. – С.517–540; *Його ж.* Історичні уявлення та їх використання у соціальних конфліктах: звернення до далекого минулого у судовій тяжбі львівської вірменської громади проти міського магістрату у 1578 р. // Ранньомодерна Україна на перехресті цивілізацій, культур, держав та регіонів. – К., 2014. – С.41–56.

²⁶ Польський оригінал документа опубліковано: *Капраль М.* Національні громади Львова XVI–XVIII ст.: соціально-правові взаємини. – Л., 2003. – С.366–369.

²⁷ Цит. за: Там само. – С.368–369 («А то nam ukazali Daniela Fedorowica mały listek stary, ten który jego miłości Stephanowi»).

²⁸ Уривок скарги міщан-католиків див.: *Дашкевич Я.Р.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования (1982 г.). – Москва, 1984. – С.195 («Львів засновано близько 1280 р. Левом, сином князя Русі Данила. Цей Данило помер близько 1263 або 1264 р. Відповідно, запрошення вірмен відбулося раніше, оскільки вірмени прив'язують своє запрошення до згаданого Данила, а в цей час Львів ще не існував. На підставі цього цілком точно не підлягає сумніву, що їх запросили не до міста Львова, а на землі Русі, для того, щоб із

Нам видається можливим реконструювати логіку витворення версії магістрату наступним чином. У 1578 р. львівські вірмени стверджували, що їхніх предків запросив князь Данило. Із польських та руських хронік відомо, що галицько-волинські князі справді брали участь у татарських походах на Польщу у XIII ст., а Лев Данилович навіть запрошував татар собі на допомогу. М.Кромер і М.Бельський писали, що вірменські війська разом із татарськими воювали в Азії/Сирії. Відповідно з легкістю робилося припущення, що коли вірмени були союзниками татар на Близькому Сході, то могли бути й у татарському війську (або у війську Данила/Лева) на сході Європи (питання географічної відстані, доцільності запрошення «вірменських воїнів» та свідчення їх наявності в Русі чи в Орді взагалі не бралися до уваги; не кажучи вже про те, що монгольські Золота Орда та держава Гулагуїдів перебували у вкрай ворожих відносинах і кілька разів воювали між собою). Судячи з усього, саме цієї логіки дотримувався й Ю.Б.Зиморович. Утім автор усе ж таки вирішив питання, як «вірменські воїни» з Вірменії могли опинитися в межах Русі. Зробив він це у вельми своєрідний спосіб – за допомогою географічно-кліматичної метафори: «Ніби натиском неочікуваного бурхливого потоку з отчих земель витягнені й у Русь тим буревієм занесені». Таким чином, у скарзі предки львівських вірменів були представлені як вороги Корони Польської та союзники татар. Магістрат виграв судовий процес 1600 р., і фактично відновив стан речей, який був до видання королівського декрету 1578 р.²⁹

З іншого боку, знання про військове співробітництво вірмен із монголами на Близькому Сході не вело автоматично до звинувачення їх у нападах на Польщу. Сучасник судового процесу львівський міщанин-католик Іоганн Алембек у своєму творі «Топографія міста Львова» (С.Рахвал уважав, що його написано впродовж 1603–1605 рр.) писав про прибуття в Русь і поселення у Львові «воїнів вірмен» з Азії. Більше того, І.Алембек наділяв цих вірменів певними рисами, спільними з татарами, але не звинувачував в якихось ворожих діях щодо Польщі³⁰. Опис міста він починає з оповідання про його заснування:

«Лев, син Даниїла, могутнього короля Південної Русі, онук во-
лодимирського й галицького князя Романа, близько 1270 р. від-
утілення нашого Спасителя, заснував місто Львів із двома зам-
ками, з яких один у місті, інший же – на височинній горі, що
здіймається над містом; збудував їх із дерева подібно до того,
як і тепер будують у північних краях. Місто він оточив валом,

Данилом, разом із русами й татарами, вести війну проти [Польського] королівства, що впливає з хронік королівства часів Лешка Чорного. Рівною мірою вірмени, навіть якщо з часом слідували привілеєм Лева (яких ми їм не визнаємо), так усі їх, однак, утратили за законами війни саме тоді, коли захоплена воєнним шляхом Русь разом із містом Львовом перейшла до Казимира в 1340 р., так що заснування міста Львова слід уже відносити до наказу його [Казимира], а не цих первісних князів Русі. Що й визнається першим привілеєм Казимира, наданим у Сандомирі 1356 р.»).

²⁹ Привілеї національних громад... – С.304–305.

³⁰ Див. докл.: *Осіп'ян О.* «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека початку XVII ст. як джерело з історії Львова: когнітивна рамка, наративні стратегії // Український історичний журнал. – 2010. – №4. – С.192–222; *Його ж.* Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «Topographia civitatis Leopolitanae» Іоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // Там само. – 2012. – №6. – С.145–168.

а також двома широкими та глибокими ровами. [Лев] поселив у Львові вірмен, азійських воїнів, [зі] зброєю, одягом і мовою [як у] татар, під чийм пануванням колись між горами Тавру та Кавказу зросли, [і] колись Кілікію зайняли, [за те, що] їхніми зусиллями батько (тобто Данило – О.О.) ворожі угруповання князів руських або знищив, або до своєї волі схилив, унаслідок чого набув великої влади й монархію в Південній Русі утворив. 1280 р. Лев не дуже вдало вів війну з поляками, а саме з Лешком Чорним, князем краківським та сандомирським, і з того часу русини з поляками неодноразово змагалися між собою у ворожих набігах та спустошенні [земель]»³¹.

І.Алембек зазначає, що ці «воїни вірмени» перебували на службі в Данила та Лева Даниловича та що останній воював із польським князем Лешком, утім автор ніяким чином не звинувачує вірмен щодо участі у цій війні. Чому так? По-перше, твір І.Алембека призначався не для судового процесу, а для західно-європейського читача – скорочену його версію включили до шостого тому відомого атласу Георга Брауна «Міста земного кола» («*Civitates Orbis Terrarum*»)³². По-друге, саме тоді І.Алембек конфліктував із магістратом Львова й навіть зазнавав переслідувань, зокрема був позбавлений міського громадянства. Отже порівняння скарги 1597 р. і «Потрійного Львова» Ю.Б.Зиморовича з твором І.Алембека дозволяє зробити висновок, що поєднання уривків із різних праць задля створення цілісного оповідання про вигадану службу вірмен у татарському війську було можливим лише коли автори ставили собі за мету скомпromетувати їх у діях, котрих ті ніколи не вчиняли.

Соціальний конфлікт і приниження статусу конкурентів

До другої групи можна віднести джерела, автори яких не приховували свого негативного ставлення до вірмен, проте ніяким чином не пов'язували їх із татарами. Архієпископ Я.Д.Соліковський, коментуючи королівський декрет 1578 р., натякав, що багатство і торговельні зв'язки вірменів із турками небезпечні для Львова, який із католицького може перетворитися на місто «еретиків»³³. Інший львівський архієпископ, Ян Анджей Прухницький (1614–1633 рр.), у своєму звіті до Риму в 1622 р. писав: «Насправді вони

³¹ *Alnpekius I. Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwał S. Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. – Lwów, 1930. – S.10 («Leo, Danielis Russorum Australium Regis Potentissimi filius, Romani Wladimiriensium et Haliciensium ducis nepos, Leopolim circa annum salutis nostrae instauratae MCCLXX condidit cum duabus arcibus, quarum unam in oppido, aliam vero in eminentissimo scopulo extra oppidum pendente, ligneas tamen, quales et nunc in Septentrione fabricantur, extruxit. Oppidum vallo et fossis duabus latis et profundis circumdedit. Armenos Asiaticos milites armis, vestitu et lingua Tartarorum, sub quorum imperio aliquando inter Taurum et Caucasum montes ortos, quondam Ciliciam occupatos quorum opera pater adversae factionis duces Russorum vel domuit, vel in suam sententiam adduxit, ob idque magnam sibi potentiam et fere Monarchiam in Russis Australibus faciebat, Leopoli locavit. Anno MCCLXXX Leo cum Polonis et Lescone Nigro, Principe Cracoviensi et Sendomiriensi minus prospere belligeratus est, a quo tempore Russi cum Polonis crebris inter se odiis incursionibus, depopulationibus certabant»).*

³² *Braun G. Civitates orbis terrarum: Urbium praeciparum totius mundi. – Vol.6. – №49. – Coloniae Agrippinae, 1617.*

³³ *Solicovii I.D. Commentarius brevis rerum Polonicarum a morte Sigismundi Augusti. – Dantisci, 1647. – P.108.*

(вірмени – *О.О.*) переселилися у ці краї з Вірменії триста років тому на запрошення руського князя Лева для військової служби, але згодом перетворилися на купців та вивідників»³⁴. У жодних спільних із татарами діях, ворожих щодо Польщі, він вірмен не звинувачував.

Нарешті, доктор медицини і професор Краківського університету Себаст'ян Петрици, який мешкав у Львові в 1591–1601 рр., у своєму антивірменському памфлеті (1605 р.) безпідставно заявляв, що «вірмен у Львові прийняли до міста як вивідників та дрібних торгівців, а зараз вони виштовхують звідси польську націю»³⁵. В іншому місці С.Петрици писав про обставини прибуття вірмен до Львова: «Вірмени з бідних перекупників, які прибули до нас із далеких країн, із турків, спочатку малими речами торгували, потім більшими, прийшли до могутності й багатства»³⁶. У такому ж дусі ще раз про «невдячних» вірмен: «Міщан і добродіїв своїх із міста витискають, які їх за предківських часів як чужоземців, що тулилися для заробітку, до міста прийняли»³⁷. С.Петрици також звинуватив вірменських купців у тому, нібито вони імпортують до Польщі предмети розкоші з Персії та Османської імперії, і тим сприяють відтоку грошей із держави³⁸. І жодної згадки про «злочинне співробітництво» вірменських воїнів із татарами у часи князя Лева.

Слід зазначити, що подібний наратив – характеристика предків торговельних конкурентів як «зайшлих чужинців», «дрібних перекупників» та навіть «волоцюг» – використовувався тоді ж міщанами-католиками та прихильними до них краківськими інтелектуалами проти шотландців або євреїв³⁹.

Апологетичні версії прибуття вірмен до Львова

До третьої групи ми відносимо ті джерела, автори яких ставилися до вірменів більш-менш позитивно й наводили різні версії щодо часу та обставин прибуття їх у Русь/до Львова. Перше відоме нам джерело, автор якого зацікавився цими питаннями, пов'язане з візитом до Львова папського нунція кардинала Джованні Франческо Коммендоні в 1564 р. Пізніше його секретар А.М.Граціані написав біографію свого патрона. У цьому творі, зокрема, йшлося і про львівських вірменів:

«Вірменська нація, яка перебуває у цьому місті, має архієпископа. Вони, пригнічені турецькою неволею, [полишили] свої старі місця проживання, переправились через Чорне море й від устя Дунаю через Волощину⁴⁰ в Русь⁴¹ перейшли та з королівського

³⁴ *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes* (1600–1900). – Vol.1 (1600–1640). – Romae, 1972. – P.87.

³⁵ *Petrici S. Polityki Aristotelesowey, to iest rządu Rzeczypospolitey z dokładem ksiąg osmiuro.* – Kraków, 1605. – S.14.

³⁶ *Ibid.* – S.CXXX.

³⁷ *Ibid.* – S.CXXXI.

³⁸ *Ibid.* – S.CXXXII.

³⁹ Докл. на тему звинувачень проти шотландських торговців та обмеження їхніх прав як у сеймових конституціях 1562 та 1565 рр., так і в окремих польських містах див.: *Bajer P.P. Scots in the Polish-Lithuanian Commonwealth, 16th–18th centuries: The formation and disappearance of an ethnic group.* – Leiden; Boston, 2012. – P.173–176.

⁴⁰ Так у тодішній Польщі називали Молдавське князівство.

⁴¹ Тут під «Руссю» мається на увазі «Червона Русь», тобто Руське воеводство.

дозволу там осіли. І вірмени приносять користь Русі, оскільки займаються торгівлею з турками та персами, [і] з іншими мешканцями Причорномор'я торгують, іноземні товари у великій кількості до Польщі постачають»⁴².

У даному випадку не йдеться про вояків – лише про купців. Щодо маршруту міграції вірмен не згадуються ані Крим, ані степи Північного Причорномор'я («Татарія»), навпаки, мовиться про шлях, яким львівські вірмени зазвичай їздили торгувати до османських володінь. Згадка про турків і королів (а не татар та князів) указує, що інформатори А.М.Ґраціані відносили прибуття вірмен до часів, коли Русь уже була у складі Польського королівства.

Мартін Ґруневеґ, німець-лютеранин, уродженець Ґданська, у 1582–1588 рр. перебував у Львові на службі у вірменського купця Асвадура. Близько зійшовся з вірменами. Коли ж вони запропонували йому одружитися з донькою одного з купців, він навернувся на католицтво й пішов у ченці. Із 1602 р. М.Ґруневеґ мешкав у домініканському монастирі у Кракові. Тут він упорядковував щоденникові записи, які вів упродовж свого життя. Про початок вірменської громади у Львові автор повідомляє так: «За часів цього Казимира⁴³ вперше безпосередньо в Русі, перш за все у цьому місті, з'явилися вірмени, яким він дарував особливі привілеї та призначив окрему вулицю, у межах якої вони й досі мешкають»⁴⁴. Отже про князів Данила та Лева, тим паче про татар тут не йдеться. Можливо, що цю версію М.Ґруневеґ почув від самих вірменів.

Гораціо Вісконті, папський нунцій у Польщі (1630–1636 рр.), у своєму звіті кардиналові Людовіко Людовізі, префектові римської Конгрегації поширення віри від 7 червня 1631 р., навів розгорнуте оповідання про обставини прибуття вірмен у Русь:

«Отже у провінціях Русі вірмени знаходилися вже близько 500 років. Їхній прихід, спершу обговорений цими правителями з нацією, був остаточно укладений у часи князя Данила, і затверджений за його наступника Лева, у той час правителя Русі, який збудував місто Львів. Кажуть, що буцімто ці князі бажали їхнього переселення, щоб відділити їх від татар із Кафи, з котрими вони межували, і з якими вони спустошували постійно цю країну; що потім вони були великою допомогою русинам проти цих варварів, і виправили збитки, яких у товаристві з невірними завдали християнам. Число, котре охопило це переселення, було великим, вони розселилися в понад 15 містах Русі. Отримали

⁴² *Gratiani A.M. De vita Jannis Francisci Commendonis cardinalis libri quatuor. – Parisii, 1669. – P.166–167* («Armeniorum natio suum in ea civitate Archiepiscoporum habet. Ea Turcarum pressa servitio sedibus suis relictis, cum Euxinum transmisisset ab hostio Danubii per Valachiam in Russiam transgressa permissu Regum ibi consedit, usuique sunt Armeni Russis, quod dediti mercaturae cum Turcis, Persisque, et aliis Euxini accolis negotiantur, externaque multa in Poloniam inferunt, et immunitatem vectigalium inter Barbaros habere dicuntur datam iis a Mahomete, quem Turcae, multaeque Orientis nationes relatum inter caelestes pro Deo colunt»).

⁴³ Короля Казимира III (1333–1370 рр.).

⁴⁴ Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562 – ca. 1618): über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen / Hg. A.Bues. – Bd.2. – Wiesbaden, 2008. – S.666 («Untter diesem Kazimiro sein erst die Armenier recht in Reussen, tzumale in diese statt gekommen, welche er sonderliche privilegien gemacht hatt, auch ihnen eine eigne gasse abgesondert, welcher sie sich bis in heuttigenn tag haltten»).

вони всі привілеї місцевих мешканців, а також привілеї посідати земельні добра, іншими словами привілеї нобілітету/шляхти»⁴⁵.

Наведений опис має дві виразних риси – апологія та глорифікація «давніх предків» львівських вірмен. Проживання у Криму (Кафа) та їх військове співробітництво з татарами згадано певно тому, що ця версія вже була знаною у Львові після судового процесу 1600 р. Утім немає прямого відсилання про участь у нападах на Польщу. Навпаки, наголос робиться на спільній обороні Русі від «варварів» (татар). Підкреслення масштабів переселення та географія розселення «предків» вірмен у XIII ст. («15 міст Русі») насправді відбиває реалії станом на 1631 р., адже наприкінці XVI – у першій половині XVII ст. вірмени зі Львова й Кам'янця (а також нові прибульці з Молдавії та Близького Сходу) активно розселялися у приватних містечках Руського, Подільського воєводств. Більше того, цей опис відбиває соціальні аспірації купецької верхівки вірменської діаспори – прагнення нобілітації. Саме так потрібно розуміти згадку, що їхні «предки» отримали «привілеї шляхти». Уважаємо, що в основі цієї частини звіту Г.Вісконті – його спілкування з представниками львівських вірменів, які мали в нього аудієнцію у Варшаві навесні 1631 р.⁴⁶ Далі у звіті нунція йшлося про те, що після приєднання Русі до Корони привілеї вірменам було підтверджено. Згодом, утомлені війнами, ці шляхетні «предки» вірмен перетворилися на купців та міщан. Цей сюжет не тільки має пояснити, де поділися вірмени-шляхтичі та звідки взялися вірмени-міщани – він легітимізує прагнення вірменського купецтва до нобілітації, адже якщо «предки» були шляхтичами, то й нащадки мають більше підстав бути нобілітованими⁴⁷.

Якщо автор був налаштований неупереджено щодо вірмен або, принаймні, не мав намірів звинуватити їх у тому, чого вони не робили, то факт військового співробітництва з монголами на Близькому Сході міг бути представлений як позитивне явище, навіть гіперболізований. Прикладом може слугувати трактат польського єзуїта Матеуша Бембуса «Вірменське богослужіння й заклик до єдності у вірі та любові народу того шляхетного від костелу святого римокатолицького» (1630 р.)⁴⁸. Закликаючи польських вірмен до унії з католицькою церквою, автор наводив приклади вірмен-католиків із минулого. Він згадував вірменського короля Гайто (правитель Кілікії Гетум II, який насправді був ченцем-францисканцем), що «провадив чимало воєн із татарами, персами, султаном вавілонським та єгипетським»⁴⁹. Дочка Гайто (імені якої М.Бембус

⁴⁵ Acta nuntiaturae Polonae. – T.XXIV (1630–1636). – Vol.1 (1630–1631) / Ed. A.Biliński. – Romae, 1992. – P.278.

⁴⁶ Про це згадується в листі, якого львівські та кам'янецькі вірмени написали 25 липня 1631 р. католикові всіх вірмен Мовсесові III (див.: Українсько-армянские связи в XVII в.: Сб. док. / Подг. Я.Р.Дашкевич. – К., 1969. – С.52).

⁴⁷ Детальний аналіз оповідання про прибуття вірменів до Русі у звіті Г.Вісконті див.: Osipian A. The lasting echo of the battle of Grunwald: the uses of the past in the trials between the Armenian community of Lemberg and the Catholic patricians in 1578–1631 // Russian History. – 2011. – Vol.38. – №2. – P.243–280.

⁴⁸ Bembus M. Ormianskie nabozenstwo; y wzywanie Ludzi Narodu tego zacnego, do Iedności w Wierze y w Miłości Kościoła ś. Katholickiego Rzymskiego. – Kraków, 1630. – 162 s.

⁴⁹ Ibid. – S.139.

не назвав), відома своєю надзвичайною вродою, була змушена вийти заміж за татарського хана Казана. Вона народила йому сина й, за допомогою чуда, навернула свого чоловіка на християнство. Згодом Гайто віддав престол внукові – Левону, а сам пішов у францисканський монастир. Коли ж останній не зміг відбити напад сарацинів на королівство, Гайто покинув монастир, очолив військо та загинув на полі битви⁵⁰.

Це скорочений переспів численних пізньосередньовічних оповідань про красуню-принцесу, яка змушена вийти заміж за варварського/сарацинського правителя, котрого вона переконує охреститися⁵¹. Такі перекази, поширені у Західній Європі, базувалися на сподіваннях близькосхідних християн (та деяких католицьких місіонерів) у XIII ст. навести монгольських правителів до християнської віри⁵². Справді, степові завойовники відзначалися віротерпимістю, деякі знатні монголи, іноді навіть хани, а надто їхні дружини, були християнами (переважно несторіанами). Утім оповідання про Гайто та його доньку не має нічого спільного з реальністю. Ільхан Газан був охрещений у дитинстві, але зійшовши на престол 1295 р. прийняв іслам під ім'ям Магмуд. Він був одружений із монгольською принцесою Кокечин, яку йому вислав великий хан Хубілай, монгольський правитель Китаю⁵³. Гетум II (із 1304 р. був регентом) та його малолітній племінник король Левон 17 листопада 1307 р. були вбиті за наказом монгольського полководця мусульманина Біларгу (за цей злочин останнього стратили за наказом ільхана Олджейту)⁵⁴.

У випадку з трактатом М.Бембуса показове те, що він навіть згадане оповідання про близькі стосунки вірмен із татарами як позитивний приклад. Автор сподівався, що його книгу читатимуть як польське католицьке духовництво⁵⁵, так і місцеві вірмени, і вона має посприяти справі релігійної унії, а не виграшу у судовому процесі, як це було 1600 р. Отже інтерпретація тих чи тих уявлень про минуле залежить від мети, якої прагне досягти автор у сьогоденні.

Традиційна (клерикальна) та інноваційні (патриціанські) версії минулого у вірменському середовищі Львова

Нарешті до четвертої групи джерел ми віднесли свідчення самих вірмен щодо початків їхньої громади у Львові. До судового процесу 1578 р. вірмени

⁵⁰ Ibid. – S.139–140.

⁵¹ Див. докл.: *Hornstein L.H.* Historical Background of *The King of Tars* // *Speculum*. – 1941. – Vol.16. – №4. – P.404–414. У скороченому варіанті це оповідання було відоме й М.Бельському (див.: *Bielski M.* Kronika wszystkiego swyata... – S.311).

⁵² *Jackson P.* Hülegü Khan and the Christians: the Making of a Myth // *The Experience of Crusading* / Ed. by P.Edbury, J.Philips. – Vol.2. – Cambridge, 2008. – P.196–213; *Idem.* The Mongols and the Faith of the Conquered // *Mongols, Turks and Others – Eurasian Nomads and the Sedentary World* / Ed. by R.Amitai, M.Biran. – Leiden, 2005; *Fiey J.M.* Chrétiens Syriaques sous les Mongols (Il-Khanat de Perse, XIIIe – XIVe s.). – Louvain, 1975.

⁵³ Із Китаю до Персії принцеса подорожувала на судні у супроводі Марко Поло, який тоді перебував на службі у Хубілая й виконував його доручення.

⁵⁴ *Stewart A.* The Assassination of King Het'um II: The Conversion of The Ilkhans and the Armenians // *Journal of the Royal Asiatic Society*. – 2005. – Vol.15. – №1. – P.45–61.

⁵⁵ Свій трактат М.Бембус присвятив львівському католицькому архієпископові Я.А.Прухницькому.

не виявляли інтересу до цієї теми. Судячи з проаналізованих вище проекту архієпископа Я.Д.Соліковського та скарги міщан-католиків, представники вірменської львівської громади 1578 р. продемонстрували на суді грамоту/лист від руського князя «Данила Федоровича», отже прив'язували появу своїх предків у Галицькій Русі саме до князя Данила та його сина Лева. Утім виглядає, що цю версію було сконструйовано спеціально для судового процесу. Очевидно, більшість місцевих вірмен тоді не переймалася питанням «початків». Згаданий вище М.Грунєвеґ, котрий саме тоді декілька років працював у вірменських купців Львова, зазначав, що живуть вони в місті з часів короля Казимира III. Безумовно, якби вірмени розповіли допитливому німцеві іншу версію, він неодмінно б зафіксував її (так само, як навів дві легенди про заснування міста). Принаймні вперше в документальному джерелі вірменську громаду у Львові згадано саме у грамоті Казимира III від 1356 р. З іншого боку, від першої половини XIV ст. для історії Галицької Русі джерел майже не збереглося (деякі було сфальсифіковано пізніше)⁵⁶.

У той самий час, коли верхівка вірменської громади прив'язувала появу вірмен у Львові з запрошенням/поселенням їх князями Данилом і Левом, місцеве вірменське духовництво мало свою, відмінну, версію. Її сформулював Симеон Лехаці в «Дорожніх нотатках». Він народився у Замості 1584 р. Навчався у вірменській школі, отримавши духовний ступінь «дпір» (писар). Із 1608 по 1619 рр. подорожував по різних регіонах Османської імперії (Балкани, Мала Азія, Вірменія, Свята Земля, Єгипет), відвідав Венецію й Рим. Після повернення Симеон не затримався у Замості, а переїхав 1623 р. до Львова, де обійняв посаду вчителя у вірменській школі. У розлогому описі львівської вірменської громади С.Лехаці так писав про її початки:

«Казали, що місцеві вірмени переселилися з Ані; згідно з істориками, вони (анійці) розділилися на дві групи: одна прийшла до Кафи та Аккерману⁵⁷, і до сих пір їх [нащадки] мешкають у Сулуманастрі⁵⁸ й розмовляють вірменською; інша – в Анкурію⁵⁹ та звідти до Польщі. Це не ганьба, що вони анійці, адже хоча місто й тих, хто там залишився, Він (Бог) прокляв, проте, тих, що вийшли [звідти] благословив; як у давнину [Бог] прокляв Содом і Гоморру, а Лота з його близькими врятував, так само Він знищив Ані разом із нечестивими мешканцями, а добродішних вивів із нього, [або ж] як [Він] залишив жити Ноя, а весь світ віддав на погибель. Для розумних цього досить»⁶⁰.

Версія С.Лехаці вкладається у традиційну модель церковного оповідання, в якому причинно-наслідкові зв'язки побудовані за схемою «гріх – покарання».

⁵⁶ Див. докл.: *Інкін В.Ф.* Чи є історична основа в фальсифікатах грамот князя Льва Даниловича? // *Вісник Львівського університету: Серія історична.* – Вип.24. – Л., 1988. – С.55–63; *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст.: Дослідження. Тексти. – Л., 2004.

⁵⁷ Аккерман – Білгород-Дністровський.

⁵⁸ Сулуманастир – район Константинополя/Стамбула, в якому мешкало чимало вірмен.

⁵⁹ Анкурія – Анкара.

⁶⁰ *Лехаці С.* Путевые заметки. – Москва, 1965. – С.248–249.

Місто Ані було багатим торговельним центром у Вірменії. У 1239 р. монголи здобули його та зруйнували, а населення винищили. Відтоді у середньовічній вірменській історіографії формується наратив про заможне Ані, грішних мешканців котрого покарав Бог. У вивчених нами джерелах XIII–XIV ст., що стосуються вірменської діаспори на землях сучасної України, жодного разу не згадуються вірмени з Ані (в тих випадках, коли в документах зафіксоване не тільки ім'я, а також і місце походження особи). Проте С.Лехаці взяв на озброєння цей наратив «гріха й покарання». З іншого боку, оскільки саме львівські вірмени прийняли його на посаду вчителя, автор вважає за потрібне якось виправдати своїх добродіїв. Тому він наводить відомі біблійні паралелі, коли Господь знищував грішників та рятував праведників. У даному випадку для нас важливо, що С.Лехаці не згадує Данила, Лева чи когось із руських князів, котрі нібито запросили вірменів до Русі.

Релігійний конфлікт, що розпочався 1630 р., мав стимулювати зацікавлення вірмен минушиною своєї діаспори на українських землях. Унаслідок протистояння з верхівкою вірменських громад Львова та Кам'янець львівський вірменський єпископ Нікол Торосович заявив про унію з католицькою церквою. Його підтримали єзуїти, католицький архієпископ Я.А.Прухницький та король Сигізмунд III. Конфлікт між громадою та єпископом-уніатом затягнувся на довгі десятиліття. Вірмени подавали петиції, справа розглядалась у судах та на сеймах. Відповідно збільшилась увага до обставин появи вірменських громад у Польському королівстві, їхніх привілеїв, релігійних прав тощо.

20 жовтня 1632 р., коли петиція вірмен щодо незаконних дій єпископа Н.Торосовича розглядалась у рицарському колі на сеймі, вірменська делегація заявила послам: «[...] як найнижчі та вірні піддані в[ашим] м[илостя]м, які від 400 років у цій славетній Короні завжди вірне підданство королям їх м[илостя]м і Р[е]ч[і]п[осполи]тій до цього часу зберегли й ні у чому не були ми підозрювані»⁶¹. Звертають на себе увагу дві обставини. По-перше, прагнення задавити прибуття вірмен на ці землі. Згідно з тогочасною польською історіографією, Львів було завойовано 1340 р., отже 300 років тому. Однак вірмени написали в петиції, що вже 400 років є підданими короля. Це явно вказує на часи князів Данила та Лева Даниловича. Утім обох князів у документі не згадано. Скоріше за все, це сталося тому, що вірменська верхівка, добре ознайоmlена з польською історією (на той час серед вірменів уже було чимало випускників Замоїської академії), розуміла, що князі Данило та Лев Данилович – однозначно негативні персонажі в польському баченні минулого. Отже укладачі петиції вирішили за краще не згадувати їх, щоб не дратувати панів-послів. А зроблене вірменами застереження «у цій славетній Короні завжди вірне підданство королям їх м[илостя]м і Р[е]ч[і]п[осполи]тій до цього часу зберегли й ні у чому не були ми підозрювані» явно вказує на побоювання, що їх можуть звинуватити у співробітництві з ворогами держави, хоча б і в минулому, так, як це сталося у ході судового процесу 1600 р., коли предків вірмен виставили учасниками татарських набігів на Польщу.

⁶¹ Biblioteka Muzeum Narodowego Książąt Czartoryskich w Krakowie. – 366. – K.162 (Petycja Ormian lwowskich, publiczne odczytana w kole rycerskim 20.X.1632).

Згодом вірмени остаточно відмовляються від князів Данила та Лева Даниловича. У 1641 р. вони подали до королівської канцелярії грамоту від «великого князя Русі Федора Дмитровича», який нібито в 1062 р. запросив вірмен до себе на службу й дозволив селитися в його володіннях⁶². Грамоту було перекладено латиною та вписано до Коронної метрики, а вірменам видано випис, який вони в подальшому використовували на судових процесах. На відміну від «дискредитованих» князів Данила та Лева Даниловича, загадковий «Федір Дмитрович» не мав негативного іміджу в польській історіографії. Випис латинського перекладу «грамоти Федора Дмитровича» з Коронної метрики львівські вірмени представили під час судового процесу з міським магістратом у 1654 р. Грамота згадується в королівському декреті, який визнав за львівськими вірменами рівні права з міщанами-католиками. Щоправда укладці декрету припустилися помилки й замість «Федора Дмитровича» приписали грамоту «Дмитрові»: «По-перше, показали привілей князя Дмитра року 1062, коли вперше вірменську націю прийняли та покликали для військової допомоги та громадської потреби в край Русі в кількості значного війська, і у цьому спеціальному привілеї того князя Русі був дозвіл мешкати й селитися їм у будь-якому місці»⁶³.

Утім на цю помилку, здається, ніхто не звернув уваги. Головне, що 1653 р. було знайдено певний компроміс між вірменами та єпископом Н.Торосовичем. Більше того, з огляду на складну військову обстановку король Ян Казимир хотів заспокоїти ситуацію у Львові та віддячити вірменам за їхні послуги в попередні роки. Отже декрет 1654 р. зробив версію про запрошення вірменів до Русі «князем Федором Дмитровичем» офіційною, адже поставити її під сумнів після видання декрету значило б підважити авторитет королівської влади.

Проте за десять років після цього Ю.Б.Зиморович у «Потрійному Львові» повертається до версії про князів Данила та Лева Даниловича й жодним словом не згадує «Федора Дмитровича», так, ніби не було ніякого королівського декрету 1654 р. Цікаво, що того року Ю.Б.Зиморович був війтом. Утім тоді він чомусь не поставив під сумнів достовірність «грамоти Федора Дмитровича». Перш ніж спробувати відповісти на питання, чому Ю.Б.Зиморович пише про службу вірмен у татар, а згодом у Лева Даниловича, ігноруючи «Федора Дмитровича», узагальнимо основні відмінності між версіями у виділених нами чотирьох групах.

Сконструйоване минуле як засіб контролю та регуляції соціальних відносин

Що спільного у джерел із перших двох груп, автори яких негативно ставляться до вірмен у Польському королівстві? Усі вони вважають їх зайшлими

⁶² Див. докл.: *Осіян О.* Новий зміст старих грамот... – С.517–540.

⁶³ Привілеї національних громад... – С.334 («Imprimis autem privilegium Demetrii ducis anno millesimo sexagesimo secundo, quo primum tempore natio Armenica in subsidium belli et ex necessitate publica in provinciam Russiae in quantitate notabilis exercitus adscita et vocata fuerit, privilegiumque ipsis speciale ab eodem duce Russiae ubivis locorum habitandi et incolendi concessum fuerit producerent»).

чужинцями, відмовляючи в рівних правах із міщанами-католиками. Вірмени підозрілі, оскільки розмовляють татарською/турецькою мовою й часто їздять до турецьких володінь у торговельних справах (дехто навіть намагався налякати на те, що вірменські купці можуть бути османськими шпигунами)⁶⁴. Нарешті вірменів звинувачували в тому, що вони, завдяки великим грошам від торгівлі та протекції магнатів, занадто зміцніли, тож якщо дати їм рівні права, вони спробують витіснити міщан-католиків із міста (вже позбавляють їх прибутків, скуповують нерухомість на площі Ринок тощо). Отже звинувачення предків вірмен у «співробітництві» з татарами у XIII ст., сформульоване у скарзі 1597 р., мало слугувати підсилювачем до інших інкримінацій, висунутих проти вірменів, додатковим аргументом у судовому процесі 1600 р.

Звинувачення представників торгівельної діаспори у співробітництві з зовнішнім ворогом не було винаходом львівського магістрату. Подібні закиди неодноразово висувалися проти єврейської діаспори. Так, у Західній Європі в 1241–1242 рр. євреїв звинувачували у військовому співробітництві з татарами – результат паніки, викликаній вторгненням військ хана Бату до Польщі й Угорщини та апокаліптичних очікувань⁶⁵. Безперечно, уже готовий сценарій можна було застосувати проти львівських вірмен, тим паче, що за умов Реформації та Контрреформації зростала підозра й ворожнеча щодо іновірців, а вигнання євреїв із країн Західної Європи у XVI ст. та прибуття багатьох із них до Речі Посполитої сприяло сплеску антиюдейських настроїв у міщанському середовищі. Із кінця XVI ст. починається видання польською мовою відповідних памфлетів⁶⁶. Зокрема Себастьян Шлешковський у творі «Відкриття зрад [...] юдейських» (1621 р.) стверджував, що саме євреї допомагали туркам завоювати Угорщину, показуючи ворожому війську зручні шляхи та вигідні місця для битви⁶⁷. Більш того, автор зазначав, що євреї прагнуть «нас» (тобто поляків) «віддати до рук турецьких»⁶⁸. Він стверджував, що рабини розповідають євреям про десять колін юдейських, які мають своє королівство за «Каспійськими горами», звідки колись війська їхні вийдуть, з'єднаються з євреями, що живуть під владою християн, на яких нападуть разом із турками, щоб далі попрямувати до своєї Батьківщини⁶⁹. Оскільки вірмени демонструва-

⁶⁴ Анонімний автор антиюдейської брошури «Гайдук Міклош вимінне орт у жида» (Краків, 1622 р.) прямо звинувачував євреїв та вірмен, які провадили торгівлю з Османською імперією, у тому, що вони шпигують на користь турків та вивозять гроші з Польщі. До вуст «жида» автор вклав таку фразу: «Кажуть, що ми з вірменами секрети видаємо братії нашій турецькій, а їм (туркам) золото даємо» (див.: Hayduk Miklusz odmiennia ort u Zyda / Z oryginału wydał Karol Badecki // Pamiętnik Literacki: Czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej. – 1916. – T.14. – №1/4. – S.114).

⁶⁵ Див. докл.: *Menache S. Tartars, Jews, Saracens and the Jewish-Mongol 'Plot' of 1241 // History. – 1996. – Vol.81. – P.319–342*; *Schmieder F. Christians, Jews, Muslims – and Mongols: Fitting a Foreign People into Western Christian Apocalyptic Scenario // Medieval Encounters. – 2006. – Vol.12 – №2*.

⁶⁶ Див.: *Teter M. Jews and Heretics in Catholic Poland: A Beleaguered Church in the Post-Reformation Era. – New York, 2006*.

⁶⁷ *Śleszkowski S. Odkrycie zdrad, zlosliwych ceremonii, tajemnych rad, praktyk szkodliwych Rzeczypospolitey, y straszliwych zamyslow Żydowskich. – Brunsberg, 1621. – S.XXII zwr.*

⁶⁸ *Ibid. – S.21 zwr.*

⁶⁹ *Ibid. – S.22*. Більше на цю тему див.: *Gow A. The Red Jews: Antisemitism in an Apocalyptic Age, 1200–1600. – Leiden, 1994. – 420 p.*; *Idem. Gog and Magog on Mappaemundi and Early Printed Maps: Orientalizing Ethnography in the Apocalyptic Tradition // Journal of Early Modern History. – 1998. – Vol.2. – №1. – P.1–28*.

ли свою відданість Польщі як королівські посланці, перекладачі, вивідники та під час облог Львова 1648 і 1655 рр., звинувачувати їх у співробітництві з татарами/турками було б абсурдом. Тому Ю.Б.Зиморович використав уже добре розроблений та широко відомий антиюдейський шаблон, застосувавши його проти «предків» вірмен, ставлячи під сумнів вірність короні їхніх «нащадків».

Сконструйоване минуле як засіб захисту прав та обґрунтування соціального просування

Попри суттєві відмінності між різними версіями у третій і четвертій групах джерел, можна визначити три тенденції. Перша з них не каже про час, обставини та причину прибуття вірменів до Русі/до Польщі. До цієї групи належать матеріали, незаангажовані у судовий та релігійний конфлікти. Отже їхні автори (А.М.Граціані, М.Ґруневер, С.Лехаці) не мали потреби звинувачувати чи виправдовувати вірмен. Для цієї групи характерна відсутність мотиву запрошення правителем. Автори цих джерел не пишуть про заняття перших вірменських переселенців, скоріше за все тому, що вважали, нібито в давнину вірмени так само були купцями, як і їхні нащадки у Львові, Кам'янці, інших містах. Відповідно не існувало потреби згадувати час переселення, адже не було ніякого масового руху, оскільки купці завжди переїздили окремими родинами чи невеличкими групами, коли вважали це корисним для власної справи.

Друга важлива тенденція – майже повне уникнення згадок про військове співробітництво вірмен із татарами в Русі (адже його ніколи не було) та навіть на Близькому Сході (де воно мало місце у XIII ст.). Вірмени добре розуміли, що явне або уявне співробітництво з татарами в минулому дискредитує їх зараз в очах польських можновладців, до яких вони апелювали під час судових і релігійних конфліктів. Виняток становлять реляція нунція Г.Вісконті та книга єзуїта М.Бембуса, написані на початку релігійного конфлікту. Обидва автори дотримувалися апологетичної лінії, у різний спосіб виправдовуючи вірменів, оскільки сподівалися на успішне приєднання їх до унії з католицькою церквою.

Нарешті третя, найважливіша, тенденція – джерела підкреслюють військовий характер міграції та робиться акцент на запрошенні вірмен правителем. Простежується чітка динаміка більшого й більшого наголосу на тому, що перші вірменські переселенці були військовими. Якщо на судовому процесі 1578 р. (судячи з пізніших згадок) вірмени стверджували, що їхніх предків запросив князь Данило, і тільки згодом міщани-католики звинувачували вірмен, що їх було запрошено для участі в нападах на Польщу, то у звіті Г.Вісконті йдеться про «участь» вірмен із Кафи у нападах кримських татар на Русь, переселення цих вірмен на запрошення князів Данила та Лева до Львова, оборона Русі від татар, згодом захист Польщі від її ворогів і, нарешті, заява про те, що, виснажені війнами, вони віддали перевагу купецькому ремеслу. «Грамота Федора Дмитровича» в 1641 р. та королівський декрет 1654 р. підкреслюють, що вірмени були запрошені для військової підтримки («прийдуть мені на

допомогу»; «покликали для військової допомоги та громадської потреби в край Русі»). Реляція Г.Вісконті та королівський декрет 1654 р. вказують на масовість переселення вояків-вірмен («Цифра, яку охопило це переселення, була великою»; «в кількості значного війська»). Також простежується тенденція до задавнення переселення вірменів до Русі – від середини XIII ст. до «400 років» та «500 років тому» й «1062 р.». Усі три джерела підкреслюють, що від правителів вірмени отримали привілеї, а Г.Вісконті (певно, зі слів самих вірмен) навіть пише, що це були шляхетські привілеї. У наративах змінюється ім'я монарха, який нібито запросив вірменів – Данило, Лев, «Федір Дмитрович», «Дмитро», утім провідна ідея залишається незмінною – предки вірмен були шляхетними вояками, яких правитель закликав для військової допомоги й обдарував привілеями (а не купцями, котрі прибули до Русі в пошуку прибутків).

На нашу думку, ці концепти (запрошення, масовість, задавнення, військо, привілеї) в наративах указують на ті зміни, які відбулись у сприйнятті та використанні минулого львівськими вірменами від другої половини XVI ст. до середини XVII ст. Якщо спочатку вони виборювали рівні права з міщанами-католиками, то згодом верхівка вірменської громади вже прагнула нобілітації (одночасно цього жадав і католицькій патриціат міста). Релігійний конфлікт, що розпочався 1630 р., також стимулював створення апологетичних наративів про предків вірмен і прагнення нобілітації, адже насправді в Польському королівстві рівні права незалежно від віросповідання були ґарантованими лише шляхті (втім з 1650-х рр. релігійна терпимість почала швидко звужуватися навіть у шляхетському середовищі)⁷⁰.

У джерелах, автори яких негативно ставилися до львівських вірменів, помітна тенденція до приниження соціального статусу їхніх предків. Так, С.Петрици заявляв, що «вірмени з бідних перекупників, які прибули до нас із далеких країн, із турків, спочатку малими речами торгували»⁷¹. Архієпископ Я.А.Прухницький, який хоч і вважав, що вірмени прибули до Львова «на запрошення руського князя Лева для військової служби», усе ж таки підкреслював їх соціальну деградацію («згодом перетворилися на купців та вивідників») ⁷². Ю.Б.Зиморович пішов далі від інших, написавши, що нібито вірмени були в татар «спершу як слуги між пастухів на низькій службі»⁷³. Метою приниження соціального статусу предків львівських вірменів було недопущення соціального просування вгору авторових сучасників, адже у традиційному становому суспільстві статус індивіда та горизонт його соціальних амбіцій залежав від його походження (предків) і належності до певної групи. Приниження статусу предків та/або цілої групи автоматично принижувало статус індивіда й підважувало його амбіції щодо соціального просування нагору. За десятиліття, яке передувало написанню «Потрійного Львова», король Ян Казимир нобілізував близько десятка львівських вірмен. Отже ушляхетнені вірменські купці

⁷⁰ Сучасники вважали різновір'я причиною політичних потрясінь. Так, В.Коховський звинувачував польських протестантів у зраді короля Яна Казимира та переході кварцяного війська на бік шведів у 1655 р. (див.: *Kochowski W.H. Nieproznujące proznowanie...* – S.36–42).

⁷¹ *Petrici S. Polityki Aristotelesowej.* – S.CXXX.

⁷² *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantes.* – P.87.

⁷³ *Zimorowicz J.B. Leopoldis triplex.* – P.43.

становили конкуренцію католицькому патриціату Львова, представники якого теж прагнули нобілітації або були нещодавно нобілітованими. Саме тому Ю.Б.Зиморович спробував максимально принизити соціальний статус предків львівських вірмен – мовляв, вони були пастухами, та ще й у татар.

Осучаснення минулого задля відновлення соціальної ієрархії, втраченої внаслідок масштабних потрясінь

Отже в Ю.Б.Зиморовича бачимо яскравий приклад вирішення сучасних завдань за допомогою минулого. У даному випадку минуле сконструйоване з метою подальшого використання для контролю та регуляції соціальних відносин. Ю.Б.Зиморович також осучаснює сконструйоване ним минуле для більшої переконливості й максимального впливу на почуття сучасників – читацької аудиторії його «Потрійного Львова».

Негативні епітети, якими Ю.Б.Зиморович наділяє давніх галицьких князів, скоріше адресовані Б.Хмельницькому, котрий широко відкрив ворота «на Русь» своїм татарським союзникам, а ті як плату за свою допомогу грабували західноукраїнські землі, забираючи населення в ясир («Однак і такими послугами [князь Лев] не зміг утамувати пожадливість скіфів, які вважають ганьбою жити інакше, ніж грабунком; оскільки й на Русі забирали з собою худобу, людей і все, що їм траплялося на шляху, не роблячи винятку навіть для церков»)⁷⁴. Показово, що про татар/скіфів Ю.Б.Зиморович пише у теперішньому часі, отже мова тут про сучасних йому кримських татар.

Описуючи співробітництво руських князів Данила та Лева Даниловича з татарами задля грабіжницьких нападів на Польщу, Ю.Б.Зиморович фактично пише про спільні дії гетьмана Б.Хмельницького та кримського хана Іслама Гірея проти Польщі в 1648–1653 рр. Сюжет про заселення щойно заснованого Львова натовпом селян – утікачів від татар, мав нагадувати сучасникам автора драматичні сцени втечі населення під захист міських мурів Львова в 1648 й 1655 рр. Опис захоплення татарами здобичі в Польщі та її розподілу в Русі, яка перетворилася на «розбійницьке лігво», відсилають до козацько-татарського табору під стінами міста під час його облоги у вересні – жовтні 1648 р. Мешканці Львова спостерігали за ворожими військами з міських мурів, а представники міста декілька разів бували в таборі для ведення переговорів із Б.Хмельницьким і Туґай-беєм. Отже особистий травматичний досвід Ю.Б.Зиморовича та містян мав осучаснювати опис подій далекого XIII ст. Як письменник автор цілком упорався з цим завданням. У читача викликають огиду опис жорстоких і розбещених татар, забобонних та підступних русинів, ненадійних вірмен, не кажучи вже про «єврейських п'явок»⁷⁵ та «содомитів-сарацінів».

Помістивши предків вірмен у цей максимально негативний контекст, Ю.Б.Зиморович прагнув дискредитувати заслуги сучасних йому львівських

⁷⁴ Ibid. – Р.40.

⁷⁵ Масштабний єврейський погром відбувся у Львові в 1664 р.

вірменів, за які вони були нобілітовані королем⁷⁶. Під час трагічних подій 1648–1660 рр. вони залишалися лояльними королеві Янові Казимирові. Представники вірменської громади Львова брали участь у переговорах із козацьким гетьманом, а громада зробила вельми суттєвий внесок у викуп, який місто двічі сплатило Б.Хмельницькому – у 1648 та 1655 рр. Вірменські купці виконували дипломатичні функції у взаємовідносинах Корони із Військом Запорозьким, Кримським ханством та Османською імперією⁷⁷, вони ж приносили до Львова важливу інформацію про події, що відбувалися «на Україні», у Молдавії, Криму та у Стамбулі.

Нам видається доречним порівняти цю ситуацію з іншою країною, яка у середині XVII ст. пережила громадянську війну та зазнала соціальних потрясінь. Професор Д.Вулф зазначав, що у другій половині XVII ст. відбувалися зміни у ставленні англійського дворянства до власних предків та принципів укладання генеалогій. Якщо раніше головну увагу звертали на давність і тяглість/неперервність родоводу, то після війни й реставрації Стюартів на перший план виходять заслуги предків, вписані в національний історичний мастер-наратив. На його думку, цьому сприяли два чинники – страждання, яких зазнали лояльні Стюартам дворяни у часи громадянської війни та протекторату О.Кромвеля, а також ознайомлення вищих і середніх прошарків суспільства з історією Англії впродовж XVII ст. Отже тепер більше значення мала не давність роду, а заслуги предків, причому заслуги, які мали суспільне значення, тобто були пов'язаними з ключовими подіями та особами англійської історії, визначеними національною історичною традицією⁷⁸.

У другій половині XVI – першій половині XVII ст. в Польському королівстві спостерігався зростаючий інтерес до національної історії. Відповідно, як верхівка львівських вірмен, так і католицький патриціат міста, прагнучі нобілітації, намагалися сконструювати вигідні їхнім групам колективні генеалогії, приписуючи своїм «предкам» славні діяння на користь Корони. Успіхи вірмен Львова з нобілітацією 1654–1662 рр. непокоїли міський патриціат. Тому Ю.Б.Зиморович у своїй монументальній історії міста спробував дискредитувати «предків» львівських вірменів, аби зупинити їх просування

⁷⁶ За нашими підрахунками, упродовж 1654–1662 рр. Ян Казимир нобілізував 12 вірменів. Підрахунки базуються на вид.: *Juško E.* Nobilitacje i indygenaty jako droga awansu społecznego w Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku. – Tarnów, 2006; *Korwin L.* Ormiańskie rody szlacheckie. – Kraków, 1934; *Wdowiszewski Z.* Regesty nobilitacji w Polsce (1404–1794): Materiały do biografii, genealogii i heraldyki polskiej. – Buenos Aires; Sztokholm, 1987.

⁷⁷ *Baranowski B.* Ormianie w służbie dyplomatycznej Rzeczypospolitej // *Myśl Karaimska: Rocznik naukowo-społeczny: Seria Nowa.* – T.I (1945–1946). – Rok XXIII. – Wrocław, 1946. – S.119–137; *Dyplomaci w dawnych czasach: Relacje staropolskie z XVI–XVIII stulecia / Oprac. A.Przyboś, R.Żelewski.* – Kraków, 1959. – S.179–183; *Dorobisz J.* Epilog wielkiej legacji Krzysztofa Zbarskiego do Sztambułu – misja Krzysztofa Serebkowicza z 1623 roku // *Region nadczarnomorski w polityce europejskiej: Przyszłość – dzień dzisiejszy / Pod red. T.Ciesielskiego, W.Kusznira.* – Odessa 2008. – S.52–57; *Milewski D.* Wyjście hetmanów koronnych z niewoli tatarskiej w 1650 r. // *Rzeczpospolita wobec Orientu w epoce nowożytnej.* – Zabrze, 2011. – S.54–67; *Idem.* Ucieczka z Krymu AD 1652 // *Mówią wieki.* – 2011. – №01/11 (612). – S.40–44; *Wróbel-Lipowa K.* Działalność dyplomatyczna Ormian polskich w XVI–XVII w. // *Studia z dziejów kontaktów polsko-ormiańskich / Pod red. M.Zakrzewskiej-Dubasowej.* – Lublin, 1983. – S.107–117.

⁷⁸ *Woolf D.* The social circulation of the past: English historical culture, 1500–1730. – Oxford, 2003. – P.134.

нагору соціальною драбиною, адже це загрожувало владній монополії патриціату. Саме тому поселення вірмен у Львові Ю.Б.Зиморович прив'язав до дискредитованих у польському історичному мастер-наративі князів Данила й Лева Даниловича, та осучаснив описом спільних злодіянь татар і русинів проти Польщі, які мали розбудити негативні емоції читачів, викликавши в їхній пам'яті травматичний досвід подій недавнього минулого. Якщо наше припущення, що Ю.Б.Зиморович писав свій твір для представлення Янові Казимирові, справедливе, то, відповідно, звинувачення предків вірмен у співробітництві з татарами могло бути непрямим натяком королеві надалі не нобілізувати їхніх нащадків.

This article investigates the reasons why the imaginary narrative of the Armenian-Tatar comradeship-in-arms in the service of the Halychyna princes was constructed and introduced into the seventeenth-century historical writing. It also examines how in the aftermath of the litigation of 1578 the city magistrate and the Armenians of L'viv started referring to the distant past as a source of the additional arguments. At the core of the social conflict between the wealthy Armenian merchants and the Catholic patricians was the aspiration of both groups for ennoblement and reluctance of the patricians to lose their dominant position in the city. The paper delineates four main groups of sources authors of which investigated the issue of the origins of Armenian settlement in Rus', and in L'viv in particular. The article reveals the dependence of various explanatory models on the authors' engagement into the conflict, as well as the dynamics of the narrative changes in the course of several decades. It also uncovers the impact of the dramatic events of 1648–1660 on the narrative of founding L'viv in the writing of J.B.Zimorowicz. The case study of how the imaginary ancestors of the Armenians of L'viv were discredited in Zimorowicz's "Leopolis triplex" reveals that his work was designed as a tool to control and regulate social relations in the city.

Keywords: *inventing the past, social conflict, historical imagination, actualizing the past, social hierarchy.*

